

Wettstein Domonkos: Balatoni építészet. Stratégiakeresés a huszadik században.

BME Urbanisztika Tanszék, Tarsoly Kiadó, Budapest, 2022. 279 oldal.

Milyen elvek és hatások mentén alakult a balatoni építészet? Milyen összefüggések alapján értelmezhető a táj és az építészet viszonya? Hogyan jelenhet meg az üdülőhelyi karakter? Mi az építész szerepe a regionális gondolkodásban? Vagy ahogyan az évszázadok óta ismétlődő kérdést maga a könyv is idézi: „Hogyan építsünk a Balaton-parton?” (14.)

Ezen kérdések mögött rendkívül összetett folyamatok állnak, amelyek megválaszolása korántsem egyértelmű. Wettstein Domonkos könyve a Balaton környékének regionális tervezéstörténetét mutatja be a korábbiaknál szélesebb perspektívában, eddig feldolgozatlan forrásokra támaszkodva. A könyvben a balatoni rekreációs célú építészet, azaz az üdülőhelyek épített és természeti környezetének kialakításával kapcsolatos kérdések kerülnek megtárgyalásra. A szerző ennek a speciális urbanisztikai feladatnak az alakulástörténetén keresztül járja körül azokat a társadalmi, építészeti, politikai, gazdasági folyamatokat, amelyek komplex egymásra hatása révén alakult a Balaton-part környezete a kezdeti regionális törekvéseket felkaroló Balatoni Intéző Bizottság megalakulása (1929) és az első regionális terv hatályon kívül helyezése (1979) közti időszakban. A kötet fontos eleme, hogy fókuszában ugyan az UIA Abercrombie-díjjal is kitüntetett 1958-as Balatonkörnyéki Regionális Terv áll, a szerző azt együttesen kezeli a II. világháború előtti és utáni elképzelésekkel, valamint a terv születését követő idősokkal. Mindemellert a műben hangsúlyos témaként jelenik meg a táj és az építészet viszonya, valamint az építész regionális tervezésben betöltött szerepe is.

A könyv Wettstein Domonkos a BME Építészmérnöki Karán 2018-ban megvédett doktori disszertációjának a feldolgozása.¹ A kötet széles körű forrásanyagra támaszkodik: a regionális koncepciók dokumentumai, a személyi hagyatékok feldolgozása, az egykori résztvevőkkel készített interjúk, beszélgetések mellett országos és megyei levéltárak, múzeumok anyagain, és nem utolsósorban a korabeli szaksajtó feldolgozásán alapul. Mindemellert érdemes megemlíteni a könyvben megjelenő jelentős számú archív képet, amely jól illusztrálja és segíti értelmezni a balatoni tervezéstörténetet.

A kötet jól strukturált: hat fejezetből áll, melyek további alfejezetekre vannak felosztva. Az első, bevezető fejezetben a szerző tisztázza a kutatás kereteit, és ennek köszönhetően az olvasó is könnyebben tájékozódhat a tématerület szerteágazó rendszerében.

¹ Wettstein Domonkos 2018: *Regionális stratégiaalkotás a Balaton-part rekreációs célú építészetében (1929–1979)*. (PhD-disszertáció.) Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmérnöki Kar Csonka Pál Doktori Iskola, Budapest.

A könyv tárgyalásának első fejezetében a balatoni üdülés történeti kontextusáról, társadalmi-gazdasági vonatkozásairól esik szó. A szerző bemutatja azokat a folyamatokat, amelyek a két világháború közötti időszakban a regionális szintű gondolkodás kialakulásához vezettek. A Balaton felértékelődésével párhuzamosan ugyanis az egyre szaporodó nyaralóépítések, a szakszerűtlen építkezések, az átgondolatlan parcellázások mind nagyobb mértékű problémát jelentettek, miközben a minőségi turisztikai fejlődést akadályozták az infrastrukturális hiányosságok. A rendezetlen viszonyok megoldására alulról jövő, civil kezdeményezések indultak, kiemelendő ezek közül a Balatoni Intéző Bizottság (BIB), amely különböző keretek között, de hosszú távon vált a Balaton-parti átalakítások meghatározó szereplőjévé. A fejezetben bemutatásra kerül a korszak meghatározó építész, Kotsis Iván tevékenysége is: ő a helyi adottságok pragmatikus viszonyrendszeréből kiindulva, praktikus és gazdaságos elvek mentén dolgozta ki tervezési elveit a balatoni nyaralóról. Kotsis és a BIB munkája nyomán títustervek születtek, mederbe terelve a korszak magánépítkezéseit. Ezzel olyan építészeti-urbanisztikai gondolkodás kezdődött el a korszakban, ami jó kiindulópontként szolgált a háború után tovább folytatott, de már megváltozott keretek között zajló munkához is.

A következő fejezet az egységes regionális terv kialakulásának a körülményeit mutatja be. A háború után – többek között – jelentős társadalmpolitikai változások következtek be, átalakult az üdülésről alkotott felfogás is. A szerző szerint ugyan már korábban is megjelent a munkásüdültetés gondolata, de szélesebb rétegek számára a balatoni pihenés csak ekkoriban vált elérhetővé. Ezzel párhuzamosan az intézményrendszer is átalakult: a korábbi, civil kezdeményezések révén kialakult szervezetek az államszocialista keretek között részben továbbra is működtek ugyan, de a korszakban már a centrális fejlesztés vált dominánssá, a regionális szemlélet pedig az állami szerepvállalás eszközeként jelent meg. Mindezt erősítette a regionális gondolkodás „nagyból a kicsi felé” logikája is.

A könyvben bemutatásra kerül az a folyamat, amelynek során, több tervelőzmény után végül 1958-ban elkészült a Balatonkörnyék Regionális Terve, bár az országos koncepció hiányában még csak tervvázlatként (75–76). A szerző kiemeli, hogy első hazai regionális tervként a munka szakmatörténetileg is fontos, a későbbi szakmagyakorlásban a szakemberek egyfajta esettanulmányként tekintettek az ott zajló folyamatokra. A terv jelentősége a regionális, települési és építészeti léptékek egységes kezelésében keresendő. Míg a regionális tervezés nyugati mintáiban a multidiszciplináris megközelítés figyelhető meg, addig a hazai gyakorlatban mindez hangsúlyosan az építészet-városépítészet szemléletmódjához kapcsolódott. A könyvben ismertetésre kerül annak a Farkas Tibor Abercrombie-díjas építésznek, a Balaton egykori főépítészének szerteágazó tevékenysége is, akinek a balatoni fejlesztések iránti elhivatottsága egyfajta minőségi garanciát jelentett. Fontos szempontként jelenik meg, hogy a Balaton-környék túlnépesedésének problémájával már ekkor kiemelten foglalkoztak, a Balaton maximális befogadóképességét is meghatározták (80–82). A későbbi fejezetekből ugyanakkor kiderül, hogy a kezdeti számok egyre kevésbé voltak tarthatók. Wettstein

azonban arra is rávilágít, hogy a munkát nem övezte szakmai diskurzus, nem készültek alternatívák, felülvizsgálatok.

A regionális terv mentén a hatvanas években a Balaton-parton felgyorsultak a fejlesztések, amelyek sajátossága a léptékszintek összefüggése, azok egy egységként való kezelése volt. A következő fejezetben a szerző bemutatja, hogy ezen folyamatok levezénylésében milyen fontos szerepet játszott az építészek jelenléte, az, ahogyan egyszerre foglalkoztak számos eltérő típusú és léptékű feladattal (98–102). Érdemes szót ejteni a könyvben külön tárgyalt koordinációs tervek jelentőségéről, amelyek megteremtették a különböző léptékszintek közötti kapcsolatot, és ennek eredményeként a nemzetközi szakma figyelmét is felkeltő, egységes építészeti karakter jöhetett létre (145–147). A fejezetben lényeges szempontként jelenik meg az, hogy a modern építészeti minták miként adaptálhatók a Balaton-parton. A korszak építészeti fontosnak tartották az igazodást a helyi adottságokhoz, amelyeket elsősorban pragmatikus, funkcionális szempontokként kezeltek. Ezzel szemben a vernakuláris mintákat, azaz a helyi anyagokat felhasználó, hagyományos építészeti formálás direkt követését egyértelműen elvetették. A szerkezettel való játék és a topografikus környezethez való alkalmazkodás révén könnyed, fesztelen épületek készültek. A pózna-lemez architektúra jól rímelt a korabeli, a rekreáció antiurbánus eszményét hirdető üdülésfelfogással is. A magánépítkezések terén tapasztalható visszasságok kiküszöbölésére mintatervek készültek, ez azonban csak korlátozott eredménnyel járt, egységes összkép nem alakult ki belőlük. Megoldásként a telepszerű építkezések gondolata merült fel, de ezek is csak kis számban valósultak meg.

A könyv ötödik fejezete a hangsúlyok eltolódásáról és új tervezési szempontok, megközelítések beemeléséről ad átfogó képet. A hatvanas évek végére a források elapadása, az intézményi háttér szűkülése egybeesett a balatoni üdülés iránti igény növekedésével, melyet a fejlesztések már egyre kevésbé tudtak lekövetni. A megjelenő nagy léptékű szállodák iparosított építkezései pedig már nem idomultak úgy az üdülőhelyi jelleghez, mint korábban. A minőségi kontroll visszaszorulásával a köz- és a magánépítkezéseket is erőteljes uniformizálódás, az országos minták követése jellemezte. A helyzet tarthatatlanságát bizonyítja, hogy mindezek miatt 1972-ben Farkas Tibor távozott a balatoni regionális fejlesztéseket felügyelő hivatalos pozíciójából (186).

A szerző kiemeli, hogy a modernizmus válságával együtt felértékelődött a táj szépségének fontossága és nőtt a háttértelepülések turisztikai látogatottsága, így a magánépítkezésekben is mind jelentősebbé vált a vernakuláris kultúra hatása. Bemutatja a táj kultiválásának egy sajátos példáját is: a Balaton környezetében egyre hangsúlyosabb probléma lett a zártkertek beépítése. Mindezek miatt szükségszerűvé vált a regionális terv felülvizsgálata, amelynek során új szempontok jelentek meg: az esztétikai kompozíciós kérdések helyébe az ökológia, a kultiváció és az urbanizáció összetettebb szempontrendszere került. Az új tervek fő célkitűzése mindinkább a rehabilitáció irányába tolódott a korábbi turizmusfejlesztés fókuszú szemlélet helyett, ezzel párhuzamosan pedig a regionális, nagy koncepciókat sokkal

inkább lokális stratégiák váltották fel. Ennek eredményeképpen kezdett elmosódni a korábban éles határ az üdülőterületek és az ösközségek között, egyre több üdülési célú funkció jelent meg a települések üdülőterületein kívül is (201–202).

Az egyes korszakokat végig jellemző témákat a szerző az utolsó fejezetben egyenként is elemzi. Wettstein rávilágít az építésznek a különböző feladatkörcökben megjelenő szerepvállalására, mely a balatoni regionális építészet különlegességét jelentette. Megjelenik emellett a különböző léptékszintek kapcsolatának a problémája, valamint a tájhoz való viszonyrendszer változása is. A szerző szintén foglalkozik a rekreáció karakterének és az üdülési felfogásoknak, ezzel összefüggésben pedig az üdülőterületek és az ösközségek kapcsolatainak átalakulásával. Mindemellett bemutatásra kerülnek azok a nemzetközi párhuzamok is, amelyek révén tágabb kontextusba helyezhető a balatoni regionális tervek ügye. A kötet végére mindebből az is kirajzolódik, hogy erre a kiegyensúlyozott építészeti-urbanisztikai gondolkozásra a Balaton vidékének sajátos léptéke miatt nyílt lehetőségek. Ugyanakkor az is látszik, hogy ehhez a nyugati mintáktól eltérő építész szerepkör-felfogás is hozzájárult.

A könyvben feltett kérdések jó része napjainkban különösen aktuális. A bemutatott építészeti-urbanisztikai eszközök, az építész szerepkör tágítása, a kísérletezés fontossága mind olyan szempontok, amelyek támpontot adhatnak nemcsak a múlt, hanem a jelen folyamatainak a megértéséhez is. Érdeemes továbbá kiemelni azt, ahogyan a kötetben a táj és az építészet, valamint az üdülés és az építészet viszonyainak értelmezése felmerül. Fontos elemzési szempont a rekreáció felfogásának változása, illetve annak társadalompolitikai, gazdasági vonzatainak ismertetése. A puritán, természetközeli rekreációt felváltó urbánusabb üdülés, később pedig a táj és a helyi hagyományok felértékelődése nagyban meghatározta az épített, áttételesen pedig a táji környezet képét. A turizmusfejlesztés ilyen jellegű, az épített és a természeti környezetre gyakorolt karakterformáló hatása tágabb kontextusban, országos és nemzetközi horizonton is releváns következtetésekkel szolgált. Így a balatoni regionális tervezés során szerzett tapasztalatok a későbbi szakmagyakorlásban is hasznosulni tudtak.

Noha a könyv természetszerűleg építészeti-urbanisztikai fókuszú, ugyanakkor törekszik a folyamatok interdiszciplináris megközelítésére. A tudományos, ugyanakkor jól értelmezhető nyelvezet, a gazdag képanyag és a könyvben megjelenő esettanulmányok, adatok segítik tájékozódni az olvasót ebben a szerteágazó rendszerben. A mű egyik fontos erénye, hogy igyekszik minél árnyaltabban, mind az adott kor önreflexióin, mind a jelen tudásán keresztül bemutatni a Balaton körül zajló folyamatokat. Emellett a könyv rávilágít az intézményi korlátokra, valamint számos olyan külső tényezőre is, amelyek jelentős mértékben meghatározták a vizsgált korszakok szereplőinek lehetőségeit és tevékenységét. Mindezen szempontok együtteséből plasztikusan kirajzolódik, hogy milyen komplex folyamatok következménye az, hogy az elmúlt évszázad során a Balaton környéke olyan módon alakult ki, amilyennek azt ma ismerjük.

Zubek Károly